

اسناد خاندان خلعتبری (شهسوار / تنکابن)

منوچهر ستوده

با مقدمه‌ای از مجتبی رضوانی

به کوشش علی صادق‌زاده و ایقان

مقدمه

در برابر نزدیک به یک قرن تجربیات، تلاش و کوشش علمی استاد و دانشمند فرزانه جناب آقای دکتر منوچهر ستوده، دانش آموزشی مبتدی و نوآموز هستیم که باید سال‌های سال تلمذ نمایم تا بتوانیم دست به قلم در مقابل چنین آثاری بزنیم. اما دو دلیل باعث شد تا خودم را به این نوشتار قانع کنم؛ اولاً توفیق اجباری آشنایی بیشتر با زندگی، آثار و تجربیات استاد، به ویژه سخت کوشی و عشق به مطالعه، تالیف و تحقیق، آن هم در سن ۹۵ سالگی ایشان نصیب ام شد؛ ثانیاً تجربه و اندوخته‌های کم و پراکنده‌ای که در مورد سازماندهی و اطلاع‌رسانی اسناد در ذهن داشتم تا حدودی منظم گردید.

در عصر حاضر خانواده دانشمند اشکوری با تأسیس دو مؤسسه فعال در این حوزه یعنی "مرکز احیاء میراث اسلامی" و "مجمع ذخایر اسلامی" خستگی سفر به شهرستان‌ها را به جان خریده و نقایس علمی و فرهنگی نهفته این مرز و بوم را از دل گنجینه‌های خاموش بیرون کشیده و نمایان ساخته، در راستای حفظ و نشر نسخه‌های خطی و اسناد تاریخی در ایران و جهان تلاش قابل تحسین و ماندگاری به عمل آورده و نزدیک به ۳۰ مجموعه نفیس از اسناد ارزشمند کشورمان را در قالب ۳۰ جلد، فهرست، معرفی و شناسانده‌اند. کتاب مذکور یکی از ثمره‌های ارزشمند مجمع ذخایر اسلامی در این راستا است.

اسناد خطی

کشور ما ایران آثار گرانقدری از نسخه‌های خطی دانشمندان ایرانی و اسلامی، را در گنجینه کتابخانه‌های عمومی، خصوصی، و مجموعه‌های خانوادگی دارد که تعدادی از این آثار بی نظیر و یا کم نظیر هستند. بعد از حفظ و حراست از اسناد، اولین گام اساسی و ضروری، شناساندن این آثار به مخاطبان و علاقمندان این حوزه می باشد. فهرست‌نویسی و انتشار آن از بهترین راه‌های معرفی تلقی می گردد. تهیه شناسنامه اسناد (نمایه‌سازی) یک از شیوه‌های بسیار مهم و مرسوم در اطلاع‌رسانی اسناد است. در این مرحله مشخصات غیر موضوعی سند که در واقع تشکیل دهنده "قالب" سند است و شامل تعداد صفحات، زبان، خط، زمان، قطع، ویژگی‌های ظاهری، و جز آن است مشخص و در برگه مشخصات درج می‌شود؛ استخراج کلید واژه‌های لازم و مناسب از متن یا اصطلاحنامه اسناد و مستند سازی و ثبت آنها همراه با رمزهای ویژه هریک از کلید واژه‌ها و تعیین ارجاعات آنها؛ تهیه چکیده موضوع اسناد با مراعات اصول چکیده‌نویسی و قواعد سجاوندی؛ و تعیین درجه اهمیت اسناد در سه گروه خیلی مهم، مهم و عادی (دایرةالمعارف کتابداری، ذیل مدخل سند).

اسناد خطی خاندان خلعتبری یکی از نفیس‌ترین مجموعه‌های دوره قاجار است. به همین دلیل شایسته است اشاره‌ای مختصر به این خاندان نمود.

خاندان خلعتبری

زمانی که خان زند به قدرت رسید هدایت الله خان در سال ۱۱۸۵ قمری به منظور توسعه قلمرو خود به طرف شرق گیلان روی آورد و تنکابن را ضمیمه گیلان کرد و یکی از افراد قوی حصارلو را به حکمرانی تنکابن برگزید که بر ذائقه مردم تنکابن علی‌الخصوص طوایف مهم و مدعی خوش نیامد. برای چاره‌جویی، شکوه و شکایت از حاکم ظالم وقت سه نفر از سران طوایف و بزرگان قبایل و منطقه که یکی از آنان مهدی خان خلابر بوده است به شیراز رفته و به ملاقات با شاه زند نائل آمدند و نظر خان زند را از طایفه حصارلو برگرداندند و کریم خان زند حکم حکومت تنکابن را به نام مهدی خلابر صادر کرد و به وی لقب خان را اعطاء کرد. مهمترین ماجراجویی و فرصت‌خواهی خان خلابران همدستی وی با آقا محمد خان قاجار در ایام مبارزاتش علیه زندیه بود (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۱۸). با روی کار آمدن قاجار خلابران تنکابن برای تحکیم پایه‌های حکومت قاجار از جان مایه گذاشتند و در سخت‌ترین لحظات در کنار این ایل قرار داشتند. مهدی خان خلابری (تنکابنی) در بسیاری از صحنه‌ها به فریاد آغا محمد خان و کسان او رسیده و از همین رو قدرت او رو به فزونی نهاده، پس از او پسرش هادی خان (در زمان فتحعلی شاه) جانشین او شد. پس از هادی خان یکی از فرزندانش به نام جعفر قلی خان به مدت سه سال حاکم تنکابن بود. پس از جعفر خان یکی دیگر از فرزندان هادی خان به نام ولی خان در زمان محمد شاه قاجار به حکومت تنکابن برگزیده شد. وی یکی از سرداران جسور لشکر محمد شاه بود که در جریان تسخیر هرات کشته شد (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۱۸).

پس از کشته شدن او به پاس حق شناسی، محمد شاه رتبه و مقام فرماندهی نظامی او را به حبیب الله خان (فرزند نوجوانش) که در اردوی هرات شرکت داشت می دهد.

پس از وفات حبیب الله خان، ستاره اقبال خاندان خلعت بری از مشرق محمد خان سپهدار اعظم طلوع و با بر خاک افتادن این پیر استبداد و سردار آزادی خواهی و مشروطه طلبی غروب کرد (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۱۸-۱۹).

«محمد ولی خان» فرزند «حبیب الله خان ساعد الدوله تنکابنی» ملقب به امیر اکرم، سردار اکرم، نصر السلطنه سردار معظم، سپهدار و سپهسالار اعظم در نهم ربیع الاول ۱۲۶۴ قمری در روستای «اشتوج» دهستان «دو هزار» تنکابن متولد شد و نام محمد ولیخان (پدر بزرگ) را بر وی نهادند. پدرش در رکاب شاه بود و وی تحت تربیت مادرش پرورش یافت. در ۱۲ سالگی به تهران رفت و چند سال بعد به درجه سرهنگی رسید و مامور حفاظت از دروازه های تهران شد. همراه ناصر خان ظهیرالدوله برای سرکوبی ترکمان ها به ماموریت رفت و موفق بازگشت. در سال ۱۲۹۸ قمری به درجه سر تیپی رسید و لقب «سردار اکرم» گرفت و حاکم رشت و تنکابن شد (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۱۹ - ۲۰).

یکسال بعد مامور دفع فتنه استرآباد شد و ترکمان هایی که به مال و ناموس استرآباد و خراسان تجاوز کرده بودند را سرکوب و اسراء و اموالشان را باز پس گرفت. به پاس خدمات به حکومت استرآباد (گرگان) منصوب گردید. در سال ۱۳۰۲ قمری خلعت و لقب نصرالسلطنه به وی اعطاء شد.

در سال ۱۳۰۲ با کنار زدن حاج امین الضرب، رئیس ضرابخانه و مسکوکات شدو یک سال دوام آورد. در سال ۱۳۱۱ وزیر خزانه و گمرگ شد و ۴ سال در این مقام ماند. مدتی خانه نشین شد تا اینکه در سال ۱۳۱۷ به مدت چهار سال به حکومت گیلان منصوب شد. به سبب اقدامات، نفوذش در گیلان و مازندران گسترده شد و در سایه بعضی فعالیت ها مال هنگفتی کسب کرد. در همین دوران تشریفات سفر شاه به قفقاز را به جا آورد و همراه وی بود (۱۳۱۹). شاه پس از بازگشت به او لقب «سردار معظم» داد (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۰).

با روی کار آمدن عین الدوله وی از کار بر کنار و پس از یکسال به آذربایجان رفت. در سال ۱۳۲۲ به تهران بازگشت. در ۱۳۲۳ همزمان با سفر مظفر الدین شاه به فرنگ سمت وزیر پست و تلگراف و امیر توپخانه و فرماندهی افواج قزوین و گیلان و مازندران، و مأمور حفظ پایتخت شد و به لقب سپهدار اعظم ملقب شد (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۰).

هنگامی که مجلس بمباران شد سپهدار در استرآباد بود. زمانی که مشروطه خواهان تبریز به قیام آزادی خواهان دست زده بودند با حکم شاه به عین الدوله مستبد پیوست تا بتواند قیام را مهار کند. در نهایت محمد ولی خان از عمق مشروطه خواهی و تبعات مخالفت با ملت آگاه شد و با درخواست استعفاء و به حالت قهر به گیلان و تنکابن بازگشت (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۱).

پس از مدتی دعوت مشروطه خواهان گیلان را اجابت کرد و در زمره مشروطه خواهان قرار گرفت و در مرداد ۱۳۲۷ به همراه نیرویی که تدارک دیده بودند به قزوین حمله و پس از تصرف آن به سمت تهران حرکت و پس از پیوستن سپاه سردار اسعد بختیاری به سپاه سپهدار توانست تهران را فتح کند. محمد علی

شاه به سفارت روسیه پناهنده شد. پس از تشکیل یک انجمن ۱۲ نفره محمد علی شاه را از سلطنت عزل و احمد شاه را به جانشینی انتخاب نمودند (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۲).

با قدرت یافتن سردار سپه به مرور از قدرت خلعت بری کاسته شد و از کار برکنار و به دنبال آن حکومت تنکابن و حومه از دست وی و فرزندان و اطرافیانش خارج شد. فرزند کوچکتر وی به نام ساعد الدوله جوانی دلیر، جسور و قدرتمند بود بطوری که محمد ولی خان به وی دل بسته بود و در خاطرات خود بارها از وی یاد می‌کند. او علیه تعدی‌های پهلوی به منطقه و خانواده اش قیام نمود. گفته شد رئیس دارایی وقت تنکابن را به چوب بست که باعث کینه رضا شاه و مستشار دارایی او "میلسیو" شد. این دو به شدت سپهسالار اعظم را تحت فشار قرار دادند تا آنجا که تمام اموال و دارایی وی را ثبت و ضبط نمودند (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۲). در رجب ۱۳۴۳ قمری اصغر خان ساعدالدوله فرزند محبوب محمد ولی خان غفلتاً در شکارگاه لشگرک از اسب به زمین افتاد و درگذشت. این ضایعه در روحیه سپهدار تنکابنی تاثیر عمیقی گذاشت و موجب شد به انفعال کشیده شود، و تندخویی‌ها و گستاخی‌های شاه پهلوی و ماموران دارایی و مالیات نیز وی را در تنگناهای عمیقی گذاشت (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۲ - ۲۳).

محمد ولی خان که به گفته مجد السلطنه ۱۰۰۰ نفر عمله و نفرات دور و بر او بودند را تنها گذاشتند که در نهایت روز هشتم محرم ۱۳۴۵ قمری ۲۷ شهریور ۱۳۰۵ خورشیدی با اسلحه کمربندی دو گلوله به مغز خود شلیک کرد و در گذشت. جنازه اش بدون تشریفات و بنا به وصیت در امام زاده صالح در کنار پسرش ساعد الدوله دفن شد (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۳).

خاندان خلعتبری دارای چند ویژگی مهم هستند:

— این خاندان از جمله خاندان‌های گسترده با تاریخ پرفراز و نشیب هستند که بخشی از تاریخ کشورمان و قطعه اصلی تاریخ استان مازندران و گیلان به حساب می‌آیند.

— خلعت‌بری‌ها خانواده گسترده با گستره جغرافیایی پهناور در داخل و خارج از کشور می‌باشند.

— تنوع و تکثر افراد با سلیقه‌های مختلف باعث شد که همواره زاویه فکر و عمل در این خاندان از صفر تا ۱۸۰ درجه می‌باشد.

— تاثیر گذاری در تاریخ ایران از زند تا پهلوی است [با استناد به مطالب صفحه ۲۵ و ۲۶ این کتاب می‌توان گفت در انقلاب اسلامی ایران و جنگ تحمیلی و بعد از آن حتی در حال حاضر نیز تاثیر گذار هستند زیرا از این خاندان حسین خلعت بری به عنوان قهرمان جنگ دریایی به شهادت رسیده، و اکنون دکتر الهیار خلعت بری به عنوان استاد دانشگاه شهید بهشتی، دکتر امیر عبدالصمد خلعت بری به عنوان رئیس دانشگاه آزاد اسلامی رامسر و ... نام برد].

با این توصیف شایسته است مطالعات و پژوهش‌های بیشتری در خصوص نقش این خانواده در تاریخ ایران و افراد تاثیرگذار آن صورت گیرد. تحقیقاتی که خالی از حب و بغض باشد و از ویژگی همه جانبه نگری نیز برخوردار باشد. زیر این خانواده بخشی از تاریخ ایران زمین هستند که برای شناسایی تاریخ ایران باید تاریخ سازان را به خوبی و شایسته شناخت (رضوانی، ۱۳۸۸، ص ۲۶).

دکتر منوچهر ستوده

دکتر منوچهر ستوده در سال ۱۲۹۲ خورشیدی در تهران دیده به جهان گشود. دوره تحصیلات دبستان و دبیرستان را در زادگاه خود به پایان رساند. در سال ۱۳۱۴ به دانشسرای عالی راه یافت و به دریافت درجه لیسانس در رشته زبان و ادبیات فارسی نایل شد. وی در سال ۱۳۱۹ دوره تحصیلی دانشکده افسری را نیز به اتمام رسانید و مفتخر به دریافت درجه افسری گردید.

منوچهر ستوده در سال ۱۳۲۰ به خدمت وزارت فرهنگ درآمد و به تدریس پرداخت و آنگاه از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۵۰ در دانشکده الهیات و معارف اسلامی به تدریس جغرافیای تاریخی اسلامی و از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷ در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران به تدریس کتبیبه‌های اسلامی و تاریخ خطوط اسلامی در رشته باستان‌شناسی پرداخت؛ همچنین در دانشگاه آزاد اسلامی تدریس می نمود تا اینکه به افتخار بازنشستگی نائل آمدند.

جوایز و افتخارت:

— کتاب "از آستارا تا استارباد" تألیف منوچهر ستوده، در دوره ششم کتاب سال جمهوری اسلامی ایران از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان کتاب سال برگزیده شد. ایشان برگزیده بیست و ششمین دوره کتاب سال جمهوری اسلامی و شانزدهمین دوره جایزه جهانی کتاب سال را به خود اختصاص داده است.

— دفتر پانزدهم و شانزدهم از مجموعه پژوهش‌های ایران‌شناسی با عنوان "ستوده نامه" منتشر شد.

— در صد و نهمین شماره خبرنامه فرهنگستان زبان و ادب فارسی آمده است: "این دفتر جشن نامه ای است که به همت بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، در پاس داشت خدمات علمی و فرهنگی دکتر منوچهر ستوده منتشر شده است."

آثار علمی:

— آثار تاریخی و خوارزم (۳ ج). تألیف منوچهر ستوده. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۳ - ۱۳۸۸.

— آثار و احیاء (متن فارسی درباره فن کشاورزی). تألیف رشیدالدین فضل‌الله همدانی. با مقدمه، تصحیح و تحقیق منوچهر ستوده. مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل شعبه تهران با همکاری دانشگاه تهران، ۱۳۶۸.

— احیاء الملوک. ملک شاه حسین بن ملک غیاث‌الدین محمد بن شاه محمود سیستانی؛ به اهتمام منوچهر ستوده تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳.

— احیاء الملوک: شامل تاریخ سیستان از ادوار باستانی تا سال هزار و بیست و هشت هجری. تألیف ملک شاه حسین بن ملک غیاث‌الدین محمد بن شاه محمود سیستانی؛ به اهتمام منوچهر ستوده، تهران: بنگاه ترجمه

و نشر کتاب، ۱۳۴۴.

- _ از آستارا تا استارباد: آثار و بناهای تاریخی گیلان بیه‌پس (۱۰جلد). تالیف منوچهر ستوده. اداره کل انتشارات و تبلیغات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۱۳۶۷ - ۱۳۴۹.
- _ اسناد پادریان کرملی بازمانده از عصر شاه عباس صفوی. به کوشش [صحیح: تصحیح] منوچهر ستوده؛ با همکاری ایرج افشار. تهران: مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۸۳.
- _ استوناوند. دژی که سه هزار و هشتصد سال از عمر آن می‌گذرد. گردآوری منوچهر ستوده، محمد مهریار، احمد کبیری، تهران، مؤسسه فرهنگی جهانگیری، ۱۳۶۷.
- _ البرزکوه. نگارش و گردآوری منوچهر ستوده. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۹
- _ بازخوانی یا هجوم به متون ادبی فارسی؟. جهان کتاب، سال ۲، ش ۷، ۸، (اسفند ۱۳۷۵): ص ۸ - ۹.
- _ باغ آینه‌های رامسر. مجتبی رضوانی؛ با مقدمه منوچهر ستوده. تهران: بدرقه جاویدان: عطوفت، ۱۳۸۶
- _ پای تخت جستانیان. باختر، ش ۱۷، ۱۸، پاییز ۱۳۸۸: ص ۲۹ - ۳۲.
- _ تاریخ گیلان و دیلمستان. تألیف ظهیرالدین بن نصیر الدین مرعشی، با تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۷.
- _ تاریخ رویان. تألیف مولانا اولیاءالله املی، تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۸.
- _ تاریخ گیلان: وقایع سالهای ۹۲۳-۱۰۲۸ هجری قمری. تألیف ملا عبدالفتاح فومنی گیلانی، به تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۹.
- _ تاریخ. تألیف ملا شیخعلی گیلانی، تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۵۲.
- _ تاریخ بدخشان. تألیف سنگ‌محمد بدخشی. و تتمه تاریخ بدخشان در وقایع سالهای ۱۳۲۵ - ۱۰۶۸ هجری قمری / تألیف فضل‌علی بیک سرخ‌افسر؛ با تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده [تهران]: مؤسسه فرهنگی جهانگیری، ۱۳۶
- _ تاریخ بنادر و جزایر خلیج فارس. تألیف محمد ابراهیم کارزونی. با مقدمه، تصحیح و تحقیق منوچهر ستوده، مؤسسه فرهنگی جهانگیری ۱۳۶۷.
- _ تاریخ خاندان مرعشی مازندران. تألیف میر تیمور مرعشی، به تصحیح منوچهر ستوده، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۶.
- _ تاریخ خانی. تألیف علی بن شمس‌الدین بن حاجی حسین لاهیجی، تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده ، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۲.
- _ تاریخ راقم. تألیف شریف راقم سمرقندی؛ به کوشش منوچهر ستوده تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۰.
- _ تاریخ عراق (اراک). مولف رضا وکیلی شاطباتی تبریزی؛ به اهتمام منوچهر ستوده؛ تصحیح و مقدمه علی فرهادی، اراک: نویسنده، ۱۳۸۷.
- _ تاریخ ناتل: نگاهی به وقایع هزاره اول هجری جلگه نور. تألیف داود ظفری؛ با مقدمه منوچهر ستوده.

تهران: داود ظفری، ۱۳۷۹.

- تفسیری از واژه حنا. بخارا، سال ۱، ش ۵، (فروردین، اردیبهشت ۱۳۷۸): ص ۳۹ - ۴۲.
- جاده ابریشم. دنیای سخن، ش ۷۰، (مهر، آبان ۱۳۷۵): ص ۵۱ - ۵۳.
- جغرافیای اصفهان: جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر. به قلم میرزا حسین خان پسر محمدابراهیم خان تحویلدار اصفهان؛ به کوشش منوچهر ستوده
- جغرافیای تاریخی شمیران. تألیف منوچهر ستوده. تهران: پژوهشگاه موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۴ - ۱۳۷۱.
- جغرافیای تاریخی و تاریخ لرستان. علی محمد ساکی؛ بامقدمه منوچهر ستوده
- چیستان/مولف امیربیگ حبیبوف؛ برگردان منوچهر ستوده، فرشته مجیدی. تهران: طلایه، ۱۳۸۶.
- حدود العالم من المشرق الی المغرب. به کوشش منوچهر ستوده. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۰.
- خاطرات اسارت. آینده، سال ۱۹، ش ۱ - ۳، (فروردین - خرداد ۱۳۷۲): ص ۹۶ - ۱۰۰.
- خاطراتی از تأسیس کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. کلک، ش ۸۵ - ۸۸، (فروردین - تیر ۱۳۷۶): ص ۴۰۷ - ۴۱۲.
- خرده گیری از کتاب تاریخ بخارا، خوقند و کاشغر. آینه میراث، ش ۹، (تابستان ۱۳۷۹): ص ۴۵ - ۴۹.
- در شناخت بلخ. جهان کتاب، ش ۲۵۱، ۲۵۲، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۹: ص ۳۳
- دولاب. کارشناس، ش ۱۴، (اسفند ۱۳۷۵): ص ۶۳ - ۶۴.
- زبان مردم طهران. گردآوری منوچهر ستوده؛ با همکاری شیرین دواتی کاظم نیا؛ به سعی اسدالله کفافی. تهران: کتاب رهنما، ۱۳۸۹.
- دیوان امیر پازواری. به اهتمام منوچهر ستوده، تهران، رسانش، ۱۳۸۴.
- راهنمای قطغن و بدخشان. تألیف محمد نادرخان تهذیب کوشکی. با مقدمه، تصحیح و تحقیق منوچهر ستوده، مؤسسه فرهنگی جهانگیری، ۱۳۶۷.
- روزنامه سفر گیلان. دستخط ناصرالدین شاه قاجار، با تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده، تهران، مؤسسه فرهنگی جهانگیری، ۱۳۶۷.
- سفرنامه بنادر و جزایر خلیج فارس: از مهندسی ناشناخته در زمان محمد شاه قاجار ۱۲۵۰ تا ۱۲۶۴ قمری. با تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده [بی جا]: مؤسسه فرهنگی جهانگیری: نشر برزو: کتابفروشی تاریخ، ۱۳۶۷
- سهل انگاری ما و پوزخند دیگران. دنیای سخن، ش ۶۷، (آذر، دی ۱۳۷۴): ص ۴۸ - ۵۰.
- سیر و تحول جغرافیای ریاضی ایران و تاثیر آن در فرهنگ اسلامی. آناهید، سال ۱، پیش شماره، تیر ۱۳۸۲: ص ۵۷ - ۶۴.
- صرف فعل در دستور زبان فارسی. آینده، سال ۱۹، ش ۴ - ۶، (تیر - شهریور ۱۳۷۲): ص ۳۳۴ - ۳۳۸.
- صیدنه. تألیف ابوریحان بیرونی، ترجمه ابوبکر بن علی بن کاشانی، با مقدمه، تصحیح و تحقیق منوچهر ستوده، شرکت افست، ۱۳۵۸.

- ظفرنامه خسروی: شرح حکمروایی سید امیر نصرالله بهادر سلطان‌بن حیدر (۱۲۴۲ - ۱۲۷۷ هـ.ق) «در بخارا و سمرقند». از مولفی ناشناخته؛ به تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده تهران: دفتر نشر میراث مکتوب، آینه میراث، ۱۳۷۷.
- عجایب‌المخلوقات. نویسنده محمد بن محمود بن احمد طوسی؛ به اهتمام منوچهر ستوده. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.
- فارسی برای انگلیسی‌زبانان. تألیف منوچهر ستوده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- فرهنگ ایران زمین: بنیان‌گذاران محمدتقی دانش‌پژوه، منوچهر ستوده، مصطفی مقربی، عباس زریاب‌خوبی، ایرج افشار؛ صاحب امتیاز ایرج افشار. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۳۲ -
- فرهنگ بهدینان. گردآوری جمشید سروش سروشیان؛ با مقدمه ابراهیم پورداود؛ بکوشش منوچهر ستوده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- فرهنگ سمنانی، امثال و اصطلاحات و اشعار. (۲ جلد)، تهران، ۱۳۵۶
- فرهنگ سمنانی - سرخه‌ای - لاسگردی - سنگسری - شه‌میرزادی. ج اول، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲.
- فرهنگ کرمانی. گردآورنده منوچهر ستوده. تهران: انتشارات فرهنگ ایران زمین؛
- فرهنگ گیلکی. با مقدمه پور داود، تهران، نشریه انجمن ایرانشناسی، ۱۳۳۲ خ.
- فرهنگ نایینی. گردآوری منوچهر ستوده. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۵.
- قلاع اسماعیلیه در رشته کوه‌های البرز. تألیف منوچهر ستوده: تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۵.
- قلعه موران. ستوده، منوچهر، تحقیقات اسلامی، سال ۱۰، ش ۱، ۲، (۱۳۷۴): ص ۴۲۹ - ۴۳۰.
- کتاب گیلان و امانت‌داری در تحقیق. جهان کتاب، سال ۱، ش ۲۲، ۲۳، (مهر ۱۳۷۵): ص ۴ - ۵.
- کتابه‌های حرم مطهر حضرت معصومه علیها سلام و خطیره‌های اطراف آن / منوچهر ستوده قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، - ۱۳۷۵.
- کنز الاسرار مازندرانی. سعی و اهتمام برنهارد دارن؛ به امداد و اعانت میرزا محمد شفیع مازندرانی؛ [با مقدمه منوچهر ستوده]
- گوهرنامه: درباره احجار کریمه و دیگر مواد معدنی. تألیف محمد بن منصور دشتکی؛ به اهتمام منوچهر ستوده. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۶.
- مان امهان یا جمکران. آینده، سال ۱۹، ش ۴ - ۶ (تیر - شهریور ۱۳۷۲): ص ۴۳۷ - ۴۳۸.
- مجمل رشوند (شرح وقایع و گزارش‌های تاریخی منطقه رودبار و الموت، نواحی اطراف آن و قزوین در سال‌های ۱۲۷۶ - ۱۲۷۱ هـ.ق). تألیف محمد علی خان رشوند؛ مقدمه، تصحیح و تحقیق منوچهر ستوده، عنایت‌الله مجیدی تهران: دفتر نشر میراث مکتوب، آینه میراث، ۱۳۷۶.
- مهمان نامه بخارا (تاریخ پادشاهی محمد شیانی). نویسنده فضل‌الله بن روزبهان خنجی؛ به‌اهتمام منوچهر ستوده تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴.
- نامنامه ایلات و عشایر و طوایف (ایران تاریخی و فرهنگی). تألیف منوچهر ستوده؛ با همکاری خورشید

اسناد خاندان خلعتبری.../ به کوشش علی صادق زاده وایقان

- مومنی تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، کتابخانه، ۱۳۸۴
- نصف جهان فی تعریف الاصفهان. تالیف محمدمهدی بن محمدرضا الاصفهانی؛ بتصحیح و تحشیه منوچهر ستوده اصفهان: تأیید: تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۰.
- نقدی بر فرهنگ واژگان تبری: با همانندهای مازندرانی استاربادی، گیلی، قصرانی/منوچهر ستوده اباختر، ش ۱۷، ۱۸، پاییز ۱۳۸۸: ص ۳۵۳ - ۳۶۰
- واژه‌نامه سغدی و روایت وراورد. جهان کتاب، سال ۲، ش ۴، ۳، (دی ۱۳۷۵): ص ۴ - ۶.
- هفت کشور، یا، صور الاقالیم. از مولفی ناشناخته که در سال ۷۴۸ هجری قمری تألیف شده است؛ به تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۳.
- یادی از ابوعبدالله محمد بن احمد مقدسی / ستوده، منوچهر، معارف، ش ۱، (فروردین - تیر ۱۳۷۲): ص ۱۲۵ - ۱۱۷.

پایان نامه

- اوضاع طبیعی، انسانی و اقتصادی دهستان رودبار قزوین [پایان نامه] / محمدباقر زندی؛ به راهنمایی استاد منوچهر ستوده (کارشناسی ارشد): فرهنگ اسلامی و علوم تربیتی و قضایی تهران، ۱۳۳۹.
- جغرافیای تاریخی فارس (در دوران اسلامی) [پایان نامه] / نگارش مصطفی تقی‌پور؛ به راهنمایی منوچهر ستوده (کارشناسی ارشد): فرهنگ اسلامی و علوم تربیتی و قضایی تهران، ۱۳۳۹.

نگاهی به کتاب

کتاب حاضر که به نام «اسناد خاندان خلعتبری» نام‌گذاری شده، مجموعه ای است از ۱۰۹ سند شامل: فرمان‌ها، تعهدنامه‌ها، اجاره‌نامه‌ها، مصالحه‌نامه‌ها، ادعاینامه‌ها، مبیعه‌نامه‌ها و پرسش و پاسخ. در بین این اسناد، تعدادی از موضوعات از جمله: مصالحه‌نامه‌ها، بیشتر به چشم می‌خورد.

اسناد این کتاب متعلق به مرحوم منتصرالسلطنه (محمد ولی خان تنکابنی - سپهدار اعظم) بود که به صورت موروثی در اختیار مرحوم رحمانقلی خان خلعت بری (متوفی به سال ۱۳۸۶ خورشیدی) از نوادگان مرحوم سپهدار تنکابنی بود. وی این اسناد را حدود ۱۵ سال پیش در یک مجموعه با جلد مخملی در اختیار استاد دکتر منوچهر ستوده قرار داد، تا از گزند روزگار محفوظ بماند و در فرصت مقتضی به چاپ برسد (رضوانی، ۱۳۸۶، ص ۸).

این کتاب معرف اسناد اجتماعی مربوط به خاندان خلعتبری و شهرستان شهسوار یا تنکابن امروزی است و مجموعه‌ای از ۱۰۹ سند شامل فرمان‌ها، تعهدنامه‌ها، اجاره‌نامه‌ها، مصالحه‌نامه‌ها، ادعاینامه‌ها، مبیعه‌نامه‌ها و پرسش و پاسخ‌ها گردآوری شده است که مربوط به منتصرالسلطنه یا محمدولی خان تنکابنی که به صورت موروثی در اختیار رحمانقلی خان خلعتبری از نوادگان سپهدار تنکابنی بوده است.

کتاب از چهار بخش اصلی تشکیل شده است:

- _ نگاهی اجمالی به سیر تحولات خاندان خلعتبری / تالیف مجتبی رضوانی، ص ۹ - ۲۸.
- _ فهرست و معرفی اسناد، ص ۲۹ - ۵۲.
- _ تصاویر اسناد به ترتیب شماره فهرست اسناد، ص ۵۳ - ۱۷۱.
- _ نمایه ها، ص ۱۷۵ - ۱۸۸.
- در گفتار حاضر نویسنده مقاله، برای تکمیل فهرست یاد شده و ارتقاء کیفیت برای چاپ های مجدد، بعضی اشکالات جزئی و پیشنهاداتی را بیان نموده، که عبارتند از:
- _ بهتر بود اسناد به صورت تفکیک شده معرفی می شدند. یعنی فرمان ها، پاکت نامه ها، نامه ها، اجاره نامه ها، ادعا نامچه، مصالحه نامچه، قبض رسید، استشهاد نامچه، مبیعه نامچه و... در کنار هم قرار می گرفتند تا اگر پژوهشگری بخواهد به شیوه نوشتاری و اهم مواردی که در هر یک از این نوع اسناد تاکید می شده پی برده و بتواند با هم مقایسه کند، و مهمتر از همه اینکه، نیازی به تکرار این نوع واژه ها در ابتدای عناوین انتخابی برای اسناد وجود نداشت. مثلاً زیر عنوان: فرمان ها، با ذکر فقط عنوان و تاریخ فرمان فهرست می شد.
- _ عدم یک دستی در ذکر تاریخ اسناد؛ در اکثر موارد تاریخ سند در عنوان انتخابی، بعد از ذکر نوع و موضوع سند به عنوان آخرین مورد اطلاعاتی قید شده است ولی در بعضی موارد تاریخ در متن معرفی سند قید شده است، اگر بصورت یک دست در عنوان و یا همگی در متن می آمد بهتر بود؛ مثلاً در اسناد شماره ۱۲، ۱۶، ۲۴، ۲۶، و... تاریخ در متن قید شده است.
- _ عدم قید نوع تاریخ ها در بعضی از موارد؛ مثلاً در سند های شماره ۱، ۸، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۶ و ... واژه «قمری» که نشانگر تاریخ قمری می باشد قید نشده است.
- _ عدم یک دستی در انتخاب عناوین برای اسناد، مثلاً در (سند شماره ۱) فقط کلمه «فرمان» آمده و موضوع فرمان ذکر نشده ولی در (سند شماره ۲) عنوان «فرمان اعطاء لقب» آمده؛ بهتر بود برای (سند شماره ۱) عنوان «فرمان اعطاء یک قبضه شمشیر» قید می شد؛ یا مثلاً در (سند شماره ۲۶) فقط کلمه «فرمان» و تاریخ سند نیز به جای عنوان مانند (سند شماره ۱) در متن نوشته شده است؛ در (سند شماره ۳۴) عنوان «حدود و صاحبان املاک» نوشته شده که بیانگر نوع سند نمی باشد؛ همچنین (سند شماره ۱۰۸) و...
- _ عدم یکدستی در معرفی پاکت نامه ها؛ مثلاً در (سند شماره ۸) با استفاده از واژه «خطاب به» خلاصه عبارت نوشته شده روی پاکت قید شده؛ در (سند شماره ۱۱) دقیقاً همان عبارتی که روی پاکت آمده قید شده، و در (سند شماره ۱۵) از واژه «که روی آن نوشته شده» استفاده شده و بعد عبارتی که روی پاکت بوده نوشته شده است؛ در (سند شماره ۱۹) عبارت «پاکت نامه ای» در ابتدای معرفی نامه قید شده که اضافه می باشد، در (سند شماره ۳۰) بر خلاف سایر موارد معرفی نامه ها که فقط از عنوان «نامه» استفاده شده است مانند: اسناد شماره ۱۸، ۲۰، ۲۱ و... ولی در عنوان (سند شماره ۳۰) بعد از ذکر واژه «نامه» موضوع نامه نیز نوشته شده است.
- _ در معرفی بعضی از اسناد که تاریخ ندارند عبارت «بدون تاریخ» قید شده، مانند (سند شماره ۱۷)؛ ولی

در اکثر اسناد بدون تاریخ این عبارت قید نشده، مانند (اسناد شماره ۱۸، ۲۰، ۲۱ و...) _ در (سند شماره ۱۵) که دارای تاریخ می باشد طبق تصویر سند که در صفحه ۷۱ آمده، تاریخ نامه ذکر نشده است.

_ خلاصه نویسی بیش از حد در معرفی بعضی از اسناد موجب شده تا مطلب ناقص بیان گردد و درک آن سخت باشد، مانند (اسناد شماره ۱۲، ۱۴، ۲۴ و...).

_ برای بعضی از اسناد توضیحات خوب و کافی داده شده، یعنی در واقع بخش مهم سند باز نویسی شده مانند (سند شماره ۳۴)، برای اکثر اسناد توضیحات مختصر و مفید داده شده، اما برای اسناد شماره ۱۱۰، ۱۱۱ هیچ توضیحاتی نوشته نشده است، یعنی نوع تهیه چکیده مشخص و معین نبوده، سلیقه ای می باشد. _ بهتر بود برای بعضی از واژه ها به صورت پانویس توضیحاتی ارائه می شد. مانند واژه «بارس ئیل» در (سند شماره ۱)، واژه «تنگوزیل» در (اسناد شماره ۷۶ و ۷۷)، عبارت «سنه ترکیه تنگوزیل» در (سند شماره ۷۲)، واژه «ایت ایل» در (سند شماره ۹۴)، واژه «قوی ئیل» در (سند شماره ۹۸) و ... تا پژوهشگران و استفاده کنندگان مبتدی معنا و معادل واژه های فوق را می دانستند.

_ اضافه بودن بعضی از عبارات در ابتدای متن معرفی اسناد، مانند عبارت «در این سند» که در ابتدای متن معرفی اسناد شماره ۷۶ الی ۸۱، ۸۳، ۸۵ الی ۹۱ و ...، چون عنوان کتاب و عناوین انتخابی برای تک تک اسناد نشانگر این است که بحث روی سند است؛ همچنین عبارت «در این مصالحه نامه» در اسناد شماره ۸۲، ۸۴، ۹۴ و ...، چون واژه «مصالحه نامه» در عنوان معرفی کننده سند قید شده است.

_ عدم نمایه سازی و استخراج کلید واژه

_ عدم ذکر مشخصات فیزیکی اسناد از جمله نوع کاغذ، اندازه اسناد و ...

_ عدم معرفی مهرهای سجع شده در اسناد؛ زیرا در تصاویر اسناد، تصویر مهرها از کیفیت مطلوبی برخوردار نیست.

_ یادداشت های مندرج در حواشی بعضی از اسناد معرفی و بیان نشده است، چه بسا بعضی از این یادداشت ها از خود اسناد مهم باشد.

امتیازات:

_ در انتخاب عناوین برای اسناد به ویژه ذکر تاریخ دقیقاً از واژه ها و اصطلاحات به کار رفته در اصل سند استفاده شده است، مانند: واژه «جمیدی» در (سند شماره ۷۳)، واژه «تنگوزیل» در (اسناد شماره ۷۶، ۷۷) و ... و این کار باعث آشنایی با واژه های قدیمی شده و پژوهشگر را به مطالعه در این حوزه تشویق و ترغیب می کند.

_ مفهوم و محتوای اکثر اسناد به صورت شفاف و ساده بیان شده است.

_ تصاویر اسناد در ادامه معرفی اسناد با ذکر شماره سند قید شده است، و این از ویژگی های بسیار بارز و امتیاز برجسته این کتاب محسوب می شود.

— خاندان خلعتبری بصورت خلاصه اما دقیق و کامل در ابتدای کتاب معرفی شده است.
— تنظیم نمایه اعلام و اشخاص، جاها و امکنه.

نتیجه گیری:

آشنایی نگارنده فهرست با خاندان خلعتبری نقطه عطف تدوین این کتاب و معرفی اسناد این خاندان است، شاید در غیر این صورت، اسناد گرانبهای این خاندان ناشناخته و غیر قابل دسترس می نمود. کار بزرگ دکتر ستوده در کتاب اسناد خاندان خلعتبری عبارت است از: جمع آوری اسناد و ارائه توضیحات لازم برای هر سند. این اثر نفیس می تواند به عنوان یکی از منابع دست اول تاریخ معاصر، راهگشای محققین و پژوهشگران علاقمند باشد (رضوانی، ۱۳۸۶، ص ۸).

بدون شک معرفی اسناد خطی خاندان های معروف و مشهور ایرانی که بخشی از تاریخ میهن عزیزمان می باشد، از اقدامات بسیار مفید و ارزشمند است که علاوه بر ثبت و حفظ اسناد، امکان دسترسی محققان را فراهم می آورد و این فهرست از لحاظ اطلاع رسانی و معرفی یک از گنجینه های نهفته، گامی بسیار مهم و مفید است.

تلاش فهرستنگار برای ارائه حداکثر اطلاعات، ستودنی است و قطعاً ایشان بر این فهرست از هر متخصص دیگری به ویژه نگارنده این سطور آگاه تر بوده و مواردی که از دید نگارنده این نقد بیان شد، شاید ضروری و حائز اهمیت نباشد، زیرا چیزی که مهم است همت برای رونمایی این اسناد بود که فهرستنگار همت و توان آن را داشته و انجام داده است.

فهرست منابع:

- جشن نامه دکتر منوچهر ستوده. [قابل دسترس در]:
GHABIL Persian literature. Htm. \ C:\Documents and Settings\ali\Desktop
- دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع رسانی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۸۵.
- دکتر منوچهر ستوده؛ برگزیده بیست و ششمین دوره کتاب سال. [قابل دسترس در]:
C:\Documents and Settings\ali\Desktop.htm.
- رضوانی، مجتبی. ۱۳۸۸. در مقدمه کتاب: اسناد خاندان خلعتبری. به کوشش منوچهر ستوده. قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- ستوده، منوچهر. اسناد خاندان خلعتبری (شهبسوار (تنکابن) - ایران) با مقدمه ای از مجتبی رضوانی. قم: مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۷.
- شهر بر از دکتر منوچهر ستوده. [قابل دسترس در]:
C:\Documents and Settings\ali\Desktop.htm
- همین کار را خواهیم کرد و لاغیر! (رودررو با دکتر منوچهر ستوده). [قابل دسترس در]:
Htm.\VØRG\C:\Documents and Settings\ali\Desktop